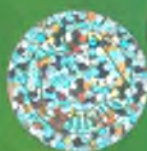

28
И-20

ИСЛОМ МАЪРИФАТИ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН

28
и 80

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ВАЗИРЛАР МАҲКАМАСИ ҲУЗУРИДАГИ
ТОШКЕНТ ИСЛОМ УНИВЕРСИТЕТИ
ИСЛОМШУНОСЛИК ИЛМИЙ-ТАДҚИҚОТ МАРКАЗИ

ИСЛОМ МАЪРИФАТИ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН

«Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси
Тошкент – 2017

УЎК: 28

86.38

И80

Ислом маърифати ва ҳозирги замон [Матн] / масъул муҳаррир А. Абдуллаев. - Тошкент : Тошкент ислом университети, 2017. - 160 б.

КБК 86.38

Муаллифлар жамоаси:

т.ф.н.доц., А.Абдуллаев, т.ф.н.доц. И.Усмонов, Ж.Шодиев,
К.Шермухамедов, Н.Тўйчиева, Ш.Жураев, О.Эрназаров,
З.Фахриддинов, Ж.Нажмиддинов, Н.Ботирова

Қўлланмада бугунги кунда дунёда кенг тарқалган ва мусулмон жамиятларини ҳам четлаб ўтмаётган динийлик ва дунёвийлик ўртасидаги мутаносиблик, имон ва куфр тушунчаларининг талқини, ислом ва санъат, «оммавий маданият», тариқатчилик борасидаги мулоҳазалар, ижтимоий одоблар ва ижтимоий тармоқлардан тўғри фойдаланиш йўл-йўриқлари, шунингдек, исломда иқтисодий жараёнлар каби масалаларга Куръони карим, ҳадиси шарифлар ва ислом оламида эътироф этилган забардаст олимларнинг ижтиҳод ва фатволарига таянилган ҳолда тўхталиб ўтилган.

Тошкент ислом университети Исломшунослик илмий-тадқиқот маркази ходимлари томонидан «Жаҳолатга қарши маърифат» туркумида тайёрланган мазкур қўлланма кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

А. Абдуллаев,

тарих фанлари номзоди, доцент.

Тақризчилар:

А.Мансур

Ўзбекистон мусулмонлари идораси раиси ўринбосари

У. Ғофуров

Тошкент ислом институти ректори

Ш.Зиёдов

Имом Бухорий халқаро маркази директори, т.ф.н.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмитанинг 754-сонли хулосаси асосида тайёрланди.

ISBN 978-9943-4827-9-1

© «Тошкент ислом университети»
нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2017.

Ислом маърифати ва ҳозирги замон

Кириш

«Осонлаштиринглар, оғирлаштирманглар,
хушхабар беринглар, нафратлантирманглар».

Ҳадисдан

Ислом инсонлар хулқини камолига етказиш, жамият ҳаётини гўзал ва фаровон қилиш учун Аллоҳ томонидан юборилган. Бу ҳақида Муҳаммад (алайҳис-салом): «Мен гўзал хулқларни камолига етказиш учун юборилдим», деганлар. Тарихга эътибор қаратадиган бўлсак ҳам ислом дини кириб борган ўлкаларда кишилар хулқ-атворида соддалик, мулоимлик, ватанпарварлик, каттага ҳурмат, кичикка иззат каби инсоний фазилатларнинг юқори чўққига кўтарилгани ва шу асосда илм-фан тараққий этиб, инсонлар ҳаёти фаровон бўлиб, жамиятда осудалик ва барқарорлик устувор бўлганига гувоҳ бўламиз. Чунки, ислом дини кўрсатмаларида инсонлар ҳаётини осонлаштириш, муҳтожларга ёрдам бериш, бировнинг ҳақида хиёнат қилмаслик, ҳалоллик ва покликка тарғиб кучли. Бу ҳақда Куръони карим оятлари, ҳадиси шарифлар ва динимизнинг мўътабар уламулари ҳаётида ҳам кўплаб мисоллар учрайди.

Муҳаммад (алайҳис-салом) ҳам ўз ҳаётлари давомида икки иш турганида қайси бири энгил бўлса ва шариат кўрсатмаларига ҳилоф бўлмаса, ўшани ихтиёр қилганлар ва умматга доим шуни таълим берганлар. Бундан ташқари, Пайғамбар (алайҳис-салом) бирор кишини ўзга диёрга

исломдан таълим бериш учун юборар эканлар, хоҳ ибодатда бўлсин, хоҳ инсонлар ўртасидаги муомала масалаларида бўлсин осонлаштиришга, динни қийин ва машаққатли қилиб кўрсатиб қўймасликка тарғиб қилардилар. Жумладан, Муоз ибн Жабални Яманга юбораётганларида унга насиҳат қилиб, «Осонлаштиринг, оғирлаштирманг. Хушхабар беринг, нафратлантирманг. Ўзаро ёрдам беринг ва ихтилоф қилманг», – деганлар (Имом Бухорий ривояти). Бундан кўринадики, ислом динининг мақсадларидан бири инсонлар турмушини енгиллаштириш ва турли машаққатлардан халос этиб, ўзаро тотув ҳаёт кечиришга чорлашдир.

Бу ҳақида Қуръони каримнинг кўплаб ўринларида эслатмалар келган. Жумладан, «**Аллоҳ сизларга енгилликни истайди, оғирликни хоҳламайди**» (Бақара, 185), «**Аллоҳ ҳеч бир жонга тоқатидан ташқари нарсани тақлиф этмайди**» (Бақара, 286), «**Сизларни (шу дин учун) У танлади ва динда сизларга бирор ҳараж (қийинчилик) қилмади**» (Ҳаж, 78) каби оятларда ҳам Аллоҳ ислом динини инсоният турмуш тарзини осонлаштириш учун юборганига гувоҳ бўламиз.

Афсуски, бугунги кунда айрим шахслар томонидан динни ўзи учун қийин қилиб олиш ва ўзгаларга ҳам машаққатли кўрсатишга ҳаракатлар кузатилмоқда. Жумладан, мусулмонлар ҳаётини оғирлаштиришга сабаб бўлувчи фатволарни бериш, аслида мубох, яъни ҳалол саналган нарсаларни макруҳ ёки ҳаромга чиқариш ҳолатлари учраб турибди. Қуръони каримнинг «Моид» сураси 87-оятида бу каби

кимсалар учун алоҳида кўрсатма келган бўлиб, унда айтилишича, «**Эй, имон келтирганлар! Сизлар учун Аллоҳ ҳалол қилиб қўйган нарсаларни ҳаромга чиқармангиз ва ҳаддан ошмангиз! Зеро, Аллоҳ ҳаддан ошувчиларни ёқтирмайди**». Яна бир оятда ҳам Аллоҳ таоло: «**Айтинг: «Бандалари учун чиқарган Аллоҳнинг зийнатини ва пок ризқларни ким ҳаромга чиқарди?» Айтинг: «У (зийнат ва пок ризқлар) бу дунёда имон келтирганлар (ва бошқалар) учун, қиёмат кунда эса, холис (мўминларнинг ўзлари учун бўлур)**». Шундай қилиб, оятларни биладиган қавмларга муфассал баён қилурмиз», деб ҳалолни ҳаром санаш масаласи Қуръон орқали қайтарилган ўта хушёрлик талаб этиладиган иш эканини билдирган.

Ҳадиси шарифларда ҳам динни ўзгалар тугул, ўзи учун ҳам машаққат қилиб олишдан қаттиқ қайтарилган. Жумладан, Анас (розияллоҳу анҳу) дан шундай ҳадис ривоят қилинади: «**Расулуллоҳ (алайҳис-салом)нинг аёллари хонадонларига бир гуруҳ эркак мусулмонлар келиб, Расулуллоҳ (алайҳис-салом)нинг (уйдаги) ибодатлари ҳақида сўрашди. Бу ҳақида сўзлаб берилгач, уларга бу оз кўринди: «Расулуллоҳ (алайҳис-салом) кимлар-у, биз киммиз? Ахир, Аллоҳ таоло у зотнинг олдинги ва кейинги гуноҳларини кечирган бўлса (шунинг учун у зот оз ибодат қилсалар ҳам бўлаверади)**», дейишди. Ораларидан бири: «**Мен энди бутун ҳаётим бўйи кечаси билан намоз ўқиб чиқаман!**» деди. Иккинчиси: «**Мен бир умр рўза тутаман, бирор кун ҳам канда қилмайман!**» деди. Учинчилари: «**Мен умрбод аёллардан узоқ бўламман,**

умуман уйланмайман!» деди. (Бундан хабардор бўлган) Расули акрам (алайҳис-салом) уларни топиб: «Сизлар шундай-шундай дебсиз. Ҳолбуки, Аллоҳга қасам, Аллоҳ таолодан энг қўрқадиганингиз ва тақводорроғингиз ўзимман. Шунга қарамай, баъзида рўза тутаман, баъзида тутмайман. Намоз ҳам ўқийман, ухлайман ҳам, аёлларга уйланаман. (Менинг суннатим шудир), ким суннатимдан юз ўгирса, мендан эмас!» дедилар» (Бухорий ва Муслим ривояти). Демак, киши ибодат ва бошқа масалаларда ўртача йўлдан воз кечиб, қийин ва машаққатли ҳолатларни ўзига юклаб, динни оғир қилиб олиши Пайғамбар (алайҳис-салом) суннатларига ҳам хилоф саналади.

Шунингдек, баъзи мусулмонлар ислом ҳукмларини тушунишда мутаассибона қарашларни ёқлаб, диний кўрсатмаларни тушуниш ва уларга амал қилишда ихтилоф чиқариб, ўз фикрини диндаги энг тўғри ва ягона исломий қараш санаб, ўзгача дунёқарашдаги инсонларга нисбатан кескин муносабатда бўлмоқдалар. Натижада, инсонлар ўртасида ўзаро нифоқ, бир-бирига нисбатан адоват қилиш, майда масалаларни глобал диний муаммо қилиб кўрсатиш, оқибатда, мусулмон жамиятларида ички низоларнинг авж олиши, парокандалик, бўлиниш ва беқарор вазиятнинг вужудга келишига сабаб бўлмоқда.

Аслида, бундай ҳолатлар ислом таълимотида қораланиб, ўзаро бўлинмасликка, динни оғирлаштирмаслик ва ўзаро тотув бўлишга чақирилади. Диний масалаларда ҳаддан ошиш кишини ҳалок этишидан огоҳлантирилади.

Жумладан, Абу Ҳурайра (розияллоҳу анҳу) дан ривоят қилинган ҳадиси шарифда шундай дейилади: «Албатта, дин енгилликдир. Ким динда чуқур кетса, (дин) уни енгади. Бас, тўғри бўлинглар, тўғри бўлишга ҳаракат қилинглар...» (Имом Муслим ривояти). Демак, исломдаги енгилликларни рад этиб, улардан фойдаланмаслик динни нотўғри тушуниш ва ғулувга кетиш ҳисобланади.

Дин уламоларининг фикрларига кўра, ислом дини ҳамма замон учун мувофиқ келувчи диндир. Бу фикрнинг моҳияти шундаки, ислом илм-фан, тараққиёт ва кишилар ҳаётини енгиллаштиришга сабаб бўлувчи омилларни барча замон ва маконда қўллаб-қувватлаб келган. Шунга қарамай, динни догматик шаклга солишга уринувчи, ислом кўрсатмалари кескин ва ҳар қандай ўзгаришдан холи, деб талқин қилувчи тоифалар учраб туради. Тўғри, ислом динининг айрим кўрсатмалари замон ва макон ўзгарса ҳам ҳеч қандай ўзгаришни қабул қилмайди. Масалан, диндаги эътиқодий тушунчалар, асосий қоидалар, ибодатга оид ҳукмлар ўзгармай келмоқда. Лекин инсонлар ўртасидаги ижтимоий, иқтисодий, маиший масалаларда ислом дини жамиятдаги вазият, зарурат ва эҳтиёждан келиб чиққан ҳолда, агар диннинг асосий қоидаларига хилоф келмайдиган бўлса, муайян ўзгаришларни қабул қилади.

Илк ислом даврида қабрларни зиёрат қилиш Пайғамбар (алайҳис-салом)нинг «Кимки қабрларни зиёрат қилса, биздан эмас!», деган ҳадислари асосида ман этилган эди. Чунки, ўша даврда ислом

одамларнинг қалбига тўла ўрнашиб улгурмаган бўлиб, қабрларни тавоф қилиш ва уларга сиғиниш ҳолатлари юз бериши мумкин эди. Кейинчалик вазият ўзгариб, Муҳаммад (алайҳис-салом)нинг ўзлари «Қабрларни зиёрат қилишдан қайтарган эдим. Энди, уларни зиёрат қилаверинглар! Чунки, у сизларга охиратни эслатади», деб қабрлар зиёратига рухсат берганлар. Бундан кўринадики, Пайғамбар (алайҳис-салом) ҳар доим инсонларнинг ҳолати ва мавжуд вазиятни ҳисобга олганлар.

Тарих китобларида Расулulloҳ (алайҳис-салом) издошлари бўлган саҳобийларнинг ҳам динни тушунишда воқеликни эътиборга олишлари, теран фикрлаб замон ва макон билан ҳисоблашишлари, Пайғамбар (алайҳис-салом) каби кишининг ҳолати ва мавжуд вазиятдан келиб чиқиб, масалага муносиб ечим топишлари қайд этилган. Жумладан, саҳобий Билол (розияллоҳу анҳу) бомдод намозига азон айтаётганида «ас-солату хойрун минан-навм» жумласини қўшиб айтдилар. Гарчи бу сўз дастлабки даврда азон таркибида йўқ бўлса-да, Пайғамбар (алайҳис-салом) Билол (розияллоҳу анҳу)нинг ташаббусини қўллаб-қувватлаб, ҳатто доимо айтишни жорий қилдилар. Абу Бакр (розияллоҳу анҳу) ҳам Муҳаммад (алайҳис-салом) қилмаган иш – Мусҳафни жамлади ва ўзидан кейин Умар (розияллоҳу анҳу)ни халифа бўлишларини тавсия қилдилар. Ҳазрати Умар (розияллоҳу анҳу) эса, Пайғамбар (алайҳис-салом)нинг закот вожиб бўладиган чорва моллар қаторига отларни қўшмаганлари ҳақида очиқ кўрсатмалар мавжуд

бўлган бир вақтда, отлардан ҳам закот олганлар. Гап шундаки, Умар (розияллоҳу анҳу) даврларига келиб, отлар Пайғамбар (алайҳис-салом) закот бериш вожиб, деб таъкидлаган туялардан ҳам кўра қимматроқ жониворга айланди. Бошқача қилиб айтганда, Умар (розияллоҳу анҳу) закот жорий этилишининг фақат зоҳирига эмас, балки унинг мақсади ва моҳиятига ҳам эътибор қаратганлар. Шунингдек, Умар (розияллоҳу анҳу) Муҳаммад (алайҳис-салом) даврларида кузатилмаган бўлса-да, жамиятнинг молиявий ишларини тартибга солиш мақсадида бюджет тизими, яъни байтулмолни ташкил қилдилар. Бу даврда илгари кузатилмаган яна бир янгилик – девонлар тизими ташкил қилиниб, уни юритишда форс-рум услуби қабул қилинди.

Бундан ташқари, таровеҳ намози Муҳаммад (алайҳис-салом) даврларида жамоат билан ўқилмаган. Шундай бўлса-да, ҳазрати Умар (розияллоҳу анҳу) таровеҳ намозини жамоат бўлиб ўқишни жорий қилдилар. Шу билан бирга, мусулмонлар ўртасида турли фитна ва беҳуда гап-сўзлар тарқалишининг олдини олиш мақсадида аёлларнинг масжидга боришларини ман қилдилар. Муҳаммад (алайҳис-салом) ҳаётликларида аёллар ҳам масжидга борар эдилар. Аммо, Умар (розияллоҳу анҳу) ислом ҳуқуқи кўрсатмаларининг фақатгина моҳиятига эътибор қаратишни ҳамма вақт ҳам қўлламаганлар. Имом Бухорийдан ривоят қилинган ҳадисда шундай дейилади: «Умар (розияллоҳу анҳу)дан сўрадилар: «Нима учун биз ислом дини

Маккада жорий бўлганидан кейин ҳам Каъбани елкаларимизни очган ҳолда тавоф қилишимиз керак?» Бу савол берилишининг асосий сабаби шунда эдики, Макка фатҳидан аввал ҳижрий 7 йилда мусулмонлар умра зиёратига отланган вақтда маккаликлар орасида Пайғамбар (алайҳис-салом) ва саҳобийларни Мадина безгаги анча ҳолдан тойдириб соғликларини йўқотганлар, деган гап тарқалган эди. Бу гапларнинг асоссиз эканини билдириш учун Пайғамбар (алайҳис-салом) саҳобийларга елкаларини очган ҳолда баданларидаги куч-ғайрат ва соғлиқни Макка мушрикларига кўрсатиш мақсадида Каъбани илдам қадам ташлаб тавоф қилишга амр қиладилар. Лекин Умар (розияллоҳу анҳу) ўз замонасида тавофни бундай кўринишда бажаришдан кўзда тутилган мақсадга эътибор қаратмай, шундай жавоб бердилар: «Биз Пайғамбар (алайҳис-салом) даврларида бажаришга одатланган ишларни ҳеч бирини бекор қилмаймиз»¹. Мана шу жавоб билан Умар (розияллоҳу анҳу) шариат мақсадларини амалда қўллашда ўзгармас тамойиллар борлигини ҳам таъкидлаганлар.

Афсуски, ҳозирги кунда айрим мутаассиб шахслар ҳар қандай янги ишни бидъат-хурофот санаб, ўзгаришларга кескинлик билан муносабатда бўлишга одатланиб қолганлар. Улар ўз иддаоларини «Ким бизнинг ишимизда унда бўлмаган янгиликни пайдо қилса, у рад этилади», «Дарҳақиқат, энг яхши сўз Аллоҳнинг Китоби, энг яхши йўл Муҳаммад (алайҳис-салом)нинг йўлидир. Ишларнинг энг ёмони эса

¹ Саҳиҳи Бухорий, 675-ҳадис.

уларнинг янги пайдо бўлганларидир ва ҳар бир янгилик залолатдир» каби ҳадислар билан изоҳлайдилар.

Уламолар юқоридаги ҳадисларда келган «бидъат» фақат дин асосларига оид масалаларда бўлади, деб таъкидлаганлар. Келтирилган ҳадислар ҳам айнан шунга далолат қилмоқда: «Бизнинг ишимизда янгилик пайдо қилса...», яъни ишдан мақсад Расулуллоҳ (алайҳис-салом) ва у зот билан бирга мусулмонлар жамоатининг ишидир. Дунёвий ишларда насс ва муайян диний қоидаларга хилоф келмаса, уларда ёмон бидъат йўқ. Яъни, ҳаромни ҳалол, ҳалолни ҳаромга айлантириш каби бидъатларга йўл қўйилмаса бунга эътироз йўқдир.

Кундалик турмушимиздаги ҳар бир янгилик ислом динининг руҳи ва Пайғамбар (алайҳис-салом) келтирган таълимот билан ҳамоҳанг сақланган ҳолда жамият ҳаёти билан уйғунлаштирилган бўлса, юқоридаги ҳадисларнинг моҳиятига зид келмайди.

Онги қотиб қолган мутаассиб кимсаларнинг диний масалаларга ҳарфий, зоҳиран ёндашиб, Қуръони карим ва ҳадисларни тўғридан-тўғри олиб сўзма-сўз ҳаётга татбиқ этишга уринишлари кишилар турмуш тарзида кўплаб муаммоларга сабаб бўлмоқда.

Бундан маълум бўладикки, ислом дини қотиб қолган ва ҳеч қандай ўзгаришни қабул қилмайдиган дин эмас. Аксинча, у инсонлар эҳтиёжини ҳар доим ҳисобга олган. Дин кўрсатмаларини татбиқ қилишда воқеликни инобатга олмаслик, ҳаддан ошиш катта хатоларга олиб келиши ва жамиятда турли ихтилофлар авж олишига сабаб бўлиши мумкин.

Натижада шариатнинг мақсадига олиб борадиган йўллар беркилиб, халқ машаққатга дучор бўлади. Шу боис янги муаммоларни ҳал қилишда воқеликни чуқур ўрганиш ҳамда шариат кўрсатмаларини шунга мувофиқ равишда татбиқ этиш лозим.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда ушбу китобда Куръони карим оятлари, ҳадиси шарифлар ва ислом оламида эътироф этилган забардаст олимларнинг ижтиҳод ва фатволарига таянилган ҳолда инсонлар турмушида учрайдиган, айрим ҳолларда турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлаётган масалалар атрофлича кўриб чиқилди.

Айниқса, ислом динининг дастлабки даврида кузатилмаган ва ҳозирги кунда дунёда кенг тарқалган ва мусулмон жамиятларини ҳам чеклаб ўтмаётган ҳолатларга алоҳида эътибор қаратилди. Жумладан, китобда динийлик ва дунёвийлик ўртасидаги мутаносиблик, имон ва куфр, исломда иқтисодий жараёнлар, тариқатчилик, ислом ва санъат, «оммавий маданият», ижтимоий одоблар ва ижтимоий тармоқлардан тўғри фойдаланиш каби масалаларга тўхталиб ўтилди.

Муҳтарам китобхон, муаллифлар жамоаси ушбу китоб борасида комилликка даъво қилмаган ҳолда рисолада учраши мумкин бўлган хато ва камчиликлар учун Сиздан олдиндан узр сўрайди. Умид қиламизки, ушбу қўлланма юртимиз илм-фани тараққиёти ва жамият фаровонлиги учун хизмат қилади.

МОТУРИДИЙЛИК ТАЪЛИМОТИДА ИМОН МАСАЛАСИ

Имон масаласига тарихда турли оқимлар томонидан турлича ёндашилган. Суннийлик йўналиши олимлари томонидан ушбу оқимлар қарашларининг иллатлари кўрсатиб берилиши билан бирга, ўзаро жузъий масалаларда унга таъриф бериш ва унинг шартларини баён этишда ихтилоф қилганлар. Умуман, ушбу ихтилофлар асосида кишининг мўмин ёки мўмин эмаслиги, унга имон номини мансуб қилиш ёки мансуб қилмаслик масаласи кабилар юзага келган.

Тарихдан маълумки, илк пайдо бўлган фирқа ва оқимлардан хорижийлар биринчи бўлиб бу масалани бузиб талқин этганлар. Яъни унга кўра, улар ўз томонларида бўлмаган мусулмонларнинг барчасини кофирга чиқариб, ўлдириш ҳалол, деган қарашга асосланганлар. Улар гуноҳ ишларни қилган кишини мушрик ва кофирга чиқарганлар ҳамда имондан чиқишга сабаб бўлувчи амалларга фарзларни бажармасликни ҳам киритиб юборганлар. Мўътазила оқими эса гуноҳ содир этган мўминни икки манзила ўртасидаги манзилада, яъни мўмин ҳам, кофир ҳам эмас, балки оралиқ ҳолатда бўлади ва охиратда эса дўзахийдир, деган ақидани илгари сурганлар. Бунда улар катта гуноҳларни қилганлар оралиқ ҳолатда бўлади, деган қарашни асоссиз равишда келтирганлар.

Мана шундай тарзда ислом оламида диндаги асосий масала бўйича баҳс-мунозаралар авж ола бошлади. Мовароуннаҳр ҳам бу тортишувлардан четда қолмади. Сўнг юртимиз олимлари бу борада юзага келган масалаларга ҳанафийликни асос қилиб, турли оқимларнинг нотўғри талқинларига муносиб илмий раддиялар бера бошладилар. Жумладан, имом Мотуридий ўз илмий салоҳияти билан ақидавий масалаларга мукаммал ечимларни берганини алоҳида таъкидлаш ўринли. Айнан унинг қаламига мансуб асарлар кейинги даврларда турли оқим ва фирқаларнинг бузғунчи ғояларига қалқон бўлиб, юртимиз уларнинг ғоявий таъсиридан омонликка эришди. Худди шу даврда яшаган суннийлик йўналиши имоми сифатида танилган иккинчи олим – имом Абул-Ҳасан Ашъарий ҳам ақида борасида фаолият кўрсатган. Бироқ унинг ақида масаласидаги мухтасар ёндашуви, турли оқимларнинг барча тушунчаларига аниқ раддиялар бермаслигини кузатиш мумкин. Абул-Ҳасан Ашъарийнинг асари кичик ҳажмдаги рисола тарзида юзага келди ҳамда кейинги давр ашъарийлик олимлари томонидан унинг қарашлари ривожлантирилиб, катта ҳажмли асарлар яратилган.

Имом Мотуридий илмий меросида эса, ўша даврдаги оқимларнинг қарашлари моҳияти, тушунчаларга раддиялар берилиши билан бирга, уларнинг қарашларининг юзага келиш сабаб ва омилларига ҳам тўхталинали. Натижада, ислом оламида суннийлик қарашларининг бошқа оқимларга берган мукаммал раддиялари мажмуаси юзага келди. Олимнинг қарашлари «Китоб

ат-тавҳид» ва «Таъвилот аҳл ас-сунна» асарларида ўз аксини топган.

Айнан имон масаласи бўйича суннийлик йўналиши ишлаб чиққан ақидавий тушунча ҳам мукаммал тарзда имом Мотуридий ва унинг издошларига тегишлидир.

Энг аввало айтиб ўтиш лозимки, имон шартига амални киритиш сабабидан мўмин кишининг имонини кучли ва заиф ёки зиёда ва ноқис бўлиши мумкин деган қарашлар юзага келган. Ҳамда бу ўз навбатида бирор амални қилмаган, ёки гуноҳкор, ёхуд гуноҳ содир этган кишиларнинг имонларини ноқис, заиф, ҳатто кофирга чиқаришга олиб борадиган йўлдир.

Имом Мотуридий ва мотуридийлик йўналиши уламулари ҳанафийлик анъаналарига мос тарзда, балки ақидавий таълимотни янада ривожлантириб, ҳар томонлама мукаммал тарзда ўз даврларида юзага келган масалаларга жавоб берганлар. Жумладан, улар юқорида зикр этилган имон ва бошқа ақидавий масалаларни Куръон ва суннага мос тарзда ечиб, жумладан, имон шартига амалнинг кирмаслиги, унинг зиёда ва ноқис бўлмаслигини далиллар билан доимо таъкидлаб келдилар. Чунки, қайси бир юртимизда етишиб чиққан соҳа олимларининг асарларини олсак, айнан ушбу масала бўйича яқдил қараш, яъни имон бу – қалб тасдиғи ва тил иқрори эканлиги ҳамда у зиёда ва ноқис бўлмаслиги, ҳар бир қалбида имони бор киши комил имон соҳиби эканлиги, амал эса имондан ташқари нарсалиги таъкидланган.

Аммо бошқа йўналиш ва оқимлар (ҳозирги кунда юзага келган мутаассиб оқимлар ҳам) имон тил билан иқрор, дил билан ишониш ва амалларни бажаришдир деб таъкидлайдилар. Бу қарашнинг асослари етарли даражада эмаслиги ҳанафийлик олимлари асарларида Қуръон оятлари ва ҳадисларни тўғри шарҳлаш асосида аниқ исботланган ва шак-шубҳага ўрин қолдирилмаган. Бу борада юртимиздан етишиб чиққан соҳа олимларининг сўзлари алоҳида аҳамият касб этади.

Авваламбор, имом Мотуридий таъкидланганидек, «имон» сўзининг маъноси «тасдиқлаш»дир. Шунинг учун имом Мотуридий энг аввало сўзнинг луғавий маъносидан ташқарига чиқмаслик лозимлигини таъкидлаган, сўнг оятларни келтириб, уларни бирма-бир шарҳлаб берган ва ушбу қарашнинг тўғрилигини исботлаган. Жумладан, «Бақара» сураси 3-ояти шарҳида шундай дейди:

الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (۳)

«Улар ғайбга имон келтирадилар» ояти барча тоат-ибодатлар имондир дейдиганларга раддиядир. Чунки, оятда намоз, закот каби тоат-ибодатлар зикр этилмасдан, мўминларнинг ғайбга имон келтирганлари учун бу ном уларга мансуб қилинмоқда².

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ

Шунингдек, «Бақара» сураси 8-оятида кишиларнинг орасида тилда имон келтирдик, дейдиганлар

² Мотуридий. Таъвилот аҳл ас-сунна. // Маждий Босаллум таҳрири остида. – Байрут: Дорул кутубил илмийя, 2005. Ж.1.

бор бўлиб, уларнинг имон соҳиби эмасликлари, яъни мўмин эмасликларини зикр этилишига кўра имон бу қалб билан тасдиқлаш эканлигини таъкидлайди. Ҳамда ушбу мазмундаги оятлар карромийларга раддия эканини зикр этади, чунки улар имон бу тил билан иқрор бўлиш бўлиб, дил билан тасдиқлаш унга кирмайди, деганлар³.

Имом Мотуридий хорижий, мўътазилий, карромий, ҳашавий оқимларининг имон ҳақидаги қарашларини ботил эканлигини зикр этиб, Қуръондаги «Эй, имон келтирганлар...» жумласининг ўзи имоннинг тасдиқ эканлиги ва қалбда бўлишига далил қилиб келтирган. Шунингдек, имон бу маълум чегарага эга ном эканлигини айтади⁴.

Мотуридийлик таълимотининг йирик намояндаси бўлмиш Абул-Муъин Насафий ҳам имон масаласига худди шу каби услубда ёндашган. Яъни у «имон» сўзининг маъноси араб тилида «тасдиқлаш» эканини зикр этиб, сўнг унинг маъносига амални киритганларга қарата шундай дейди: «Агар ҳар бир сўзни луғавий маъносидан бошқа маънога нақл этилаверса, унда Қуръон ва суннада кўп сўзларни бошқа маъноларга нақл этиш мумкин бўлиб, маънолар бузилиб кетарди»⁵. Шунингдек, аллома «Баҳрул-калом» номли асарида амалнинг имон шартига кирмаслигига қуйидаги «Иброҳим» сураси 31-оятини далил сифатида келтиради:

³ Мотуридий. Таъвилот аҳл ас-сунна. // Маждий Босаллум таҳрири остида. – Байрут: Дорул кутубил илмийя, 2005. Ж.6.

⁴ Мотуридий. Таъвилот аҳл ас-сунна. // Маждий Босаллум таҳрири остида. – Байрут: Дорул кутубил илмийя, 2005. Ж.9.

⁵ Мотуридий. Таъвилот аҳл ас-сунна. // Маждий Босаллум таҳрири остида. – Байрут: Дорул кутубил илмийя, 2005. Ж.10.